

הפסיפס של הרצל

נחן שרנסקי

מנחם בגין אמר פעם ש"בסערה ניכר רב החובל, בנגינה ניכר המאסטרו. [ואילו] המדינאי ניכר באבחנותיו, בראיית הנולד".¹ הרצל, לפי הגדרה זו, הוא לא רק אחד המדינאים המבריקים שקמו לעם היהודי, הוא מגדולי המדינאים שהצמיחה האנושות; תחזיתיו המדויקות ידועות ומתועדות היטב. הוא הביט באנטישמיות נכוחה, הבין את האיום הטמון בה, חזה את האסון המתרגש וביקש להציל מפניו את העם היהודי. לשם כך, ביקש הרצל להקים מדינה ליהודים. המדינה שחזה קמה והייתה למציאות. אמנם היא לא מנעה את השואה ולא שמה קץ לאנטישמיות, אך היא שינתה ללא הכר את הזהות היהודית בימינו – את זו של היהודים החיים במדינה ואת זו של יהודי התפוצות – ואף את היהדות עצמה.

הרצל בחן את האנטישמיות, כהגדרתו, "ללא שנאה ופחד".² הוא מצא כי שנאה זו שונה לחלוטין משנאת ישראל המסורתית ושאין היא קשורה בפחד מפני הזר והשונה. האנטישמיות בת־זמננו, קבע הרצל, אינה נובעת מהעדר שוויון זכויות ליהודים; נהפוך הוא – יש להבינה כתוצאה של האמנציפציה. רבים ציפו שהיהודים יוותרו על זהותם הקולקטיבית וייטמעו באומות העולם בתמורה לשוויון שניתן להם כפרטים, אבל הם – להוציא מיעוט זניח – לא עשו כן ולא התבוללו בסביבתם. הרצל סבר שהם גם לעולם לא יעשו זאת. וכך הוא כתב בספרו מדינת היהודים:

אישיות העם של היהודים איננה יכולה, איננה רוצה ואיננה מוכרחה לכלות. איננה יכולה, מפני שאויבים חיצוניים מלכדים אותה. איננה רוצה, היא הוכיחה זאת במשך אלפיים שנה של ייסורים נוראיים. איננה מוכרחה – זאת אנסה, בעקבות יהודים רבים אחרים, שלא נטשו את התקווה, להסביר בחיבורי זה.³

מאחר שהיהודים לא גילו כל נכונות ממשית להיעלם כקולקטיב, המשיכו העמים לראות בהם אומה בתוך אומה. לכן, הסביר הרצל, עלינו להבין שבעיית השנאה האנטישמית חורגת מתחום המאבקים הכלכליים או המתחים החברתיים הפנימיים של החברה האירופית. "אינני חושב את שאלת היהודים לא לסוציאליזם ולא לדתיות", כתב, "גם אם היא לובשת גוון זה או אחר. זוהי שאלה לאומית, וכדי לפתור אותה, עלינו להפכה תחילה לשאלה עולמית – מדינית הטעונה הסדר במועצת עמי התרבות".⁴ האנטישמיות היא בעיה בעלת ממד לאומי מובהק, ולפיכך, קבע הרצל, רק כשימצא לה פתרון לאומי היא תיעלם לגמרי.

פתרון לאומי ייתן כמובן מענה ליהודים שיבחרו לחיות במדינה היהודית, אבל הוא ישנה גם את חייהם של אחיהם אשר יבחרו להישאר בגולה. אותם היהודים שימשיכו לחיות את חייהם בתפוצות לאחר הקמת המדינה היהודית יוכלו, לדעת הרצל, "להתבולל בשלווה, משום שהאנטישמיות הנוכחית תידום לנצח. זה יגביר את אמינותם כמתבוללים בלב ובנפש, בשעה שמדינת היהודים החדשה, על סדריה המתוקנים יותר, הופכת למציאות, ואילו הם נשארים, למרות זאת, באשר הם".⁵ להשקפתו של הרצל, היהודי שיישאר בגולה ויבחר שלא לקחת חלק בגאולה הלאומית, יעיד על עצמו בדרך זו כי הוא קשור יותר ללאום שבתוכו הוא חי מאשר לעם היהודי, כי הוא צרפתי או רוסי יותר משהוא יהודי. לאנשים כאלה, אותם "צרפתים איזראליטיים",⁶ כהגדרתו של הרצל, תועיל אפוא הקמת המדינה משום שעצם הישירותם בגולה תוכיח כי הם מבכרים אותה על פני המדינה היהודית, וכך תוכל החברה סביבם לקבלם אל קרבה בלא כל חשד לנאמנות לאומית כפולה.

הרצל מייחד לאנטישמיות ניתוח ארוך, מעמיק ומרתק. בהתאם לרוח הפוזיטיביסטי של תקופתו, הוא יוצא מנקודת הנחה שלכל בעיה יש פתרון אחד חד-משמעי, וכי בכוחה של התבונה לתת מענה לכל מצוקה. ניתוח שכלתני זה של בעיית האנטישמיות, המתעלם כמעט כליל משורשיה הדתיים ואפילו המיסטיים של שנאה עמוקה זו והמבקש לתלות תופעה עתיקה כל כך,

---

בת אלפי שנים, בגורם פשוט אחד, נראה לנו היום יומרני מעט. אך גם אם ניתוחו של הרצל בדבר גורמי האנטישמיות הוא חלקי בלבד, את תוצאותיה הוא חזה בדייקנות מזעזעת. בכל העולם היהודי כולו היה הרצל היחיד אשר הבין את האסון המתרגש לבוא על יהדות אירופה. "אין אני יכול לשער", כתב, "את המראה והצורות שהעניין יקבל. האם תהיה זו הפקעה מכוח מהפכה מלמטה? האם תהיה זו החרמה מכוח ריאקציה מלמעלה? האם יגרשונו? האם ירצחונו? אני משער את כל הצורות הללו ביחד ועוד אחרות".⁷ ועל כך הוסיף גם במכתביו: "אין אני מספסר באסון, אבל הוא יבוא גם על היהודים ההונגרים בצורה ברוטלית, ויותר שיאחר לבוא יותר יהא חמור. יותר שיתחזקו [היהודים] יותר פראית תהא צורתו. אין הצלה מפניו".⁸

האסון אכן התרחש בדיוק כפי שחזה אותו הרצל. וגם הבית הלאומי קם. מאוחר מדי השתכנעו היהודים והעולם כולו כי ללא מדינה ריבונית לא יוכל העם היהודי לשרוד. למרבה הצער, המדינה קמה רק לאחר השואה וממילא לא עלה בידה לקיים את ייעודה הבסיסי – להעניק הגנה ליהודים ולמנוע אסונות נוראים כל כך.

אכן, הבית הלאומי קם, אך חזונו של הרצל כי עם הקמתו יקיץ הקץ על האנטישמיות נכזב. גם בחמישים ושבע השנים שחלפו מאז הכרזת העצמאות הוסיפו גלים של אנטישמיות לפקוד את העולם; החמור והמסוכן שבהם אף טרם חלף. הרצל האמין, כאמור, שהבטחת הייצוג הלאומי לקולקטיב היהודי תאפשר לפרט היהודי שנשאר בנכר לזכות בחיי שלוה; בפועל התרחש ההפך מזה. לאחר הקמתה הייתה המדינה למוקד של שנאה ואיום מתמיד. תחילה הופנתה כלפיה שנאתו של העולם הערבי המקיף אותה מכל עבריה, עולם אשר סירב להשלים עם קיומה, ולאחר מכן גם השנאה האנטישמית הישנה, שהרימה שוב את ראשה המכוער בכל רחבי תבל במסווה של אנטי-ישראליות. הדמוניזציה שממנה סובלת היום מדינת ישראל – הצגתה כמכשול העיקרי לשלום העולם וכמדינה נאצית הדורסת את זכויות האדם ברגל גסה – היא אותה דמוניזציה עצמה שממנה סבלו היהודים בעבר כיחידים וכעם. אפילו כינויי הגנאי לא השתנו. ומאחר שהיהודים החיים מחוץ לישראל מזהים, ברצונם או שלא ברצונם, עם הקולקטיב היהודי, והיות שקל יותר, כמובן, לפגוע בפרט היהודי המתגורר אי שם באירופה מאשר במדינה ריבונית, העירו התקפות הטרור הקשות של השנים האחרונות את שדי האנטישמיות הרדומים והביאו לגל אלימות קשה כלפי יהודים וכלפי רכושם ומוסדותיהם – בעיקר בתי כנסת ובתי קברות – בכל רחבי העולם, ובעיקר ביבשת שכבר ביקשה לכלותם.

הפורענות הנוכחית מוכיחה כי אנטי־ציונות ואנטישמיות הן שני צדדים של אותו מטבע. עבור העולם כולו היהודים הם ישראל וישראל היא היהודים. משום כך נדרש היום כל יהודי החי מחוץ לגבולות ישראל להחליט מה יחסו אל המדינה – האם הוא תומך בה או מתנגד למעשיה; אך להיות סתם אדיש כלפיה – זאת לא יניחו לו לעולם.

מדוע לא התגשם חזונו של הרצל בעניין האנטישמיות? כיצד ייתכן ששנאת היהודים מוסיפה לבעור בעוז גם לאחר הקמת המדינה? אולי משום שהרצל התעלם מאופייה הייחודי של האנטישמיות, מן העובדה שלאורך ההיסטוריה הארוכה שלה היא תקפה תמיד את בסיס הזהות היהודית בכל דור ודור וכאשר השתנה בסיס הזהות, שינתה גם האנטישמיות את פניה.⁹ בעת העתיקה הדת היהודית המונותאיסטית היא שייחדה את הזהות היהודית, וכעבור זמן הייתה זו ההגדרה הלאומית, ההשתייכות התרבותית ההיסטורית לעם היהודי, אשר הבדילה את היהודים מסביבתם. ואילו היום, עם היחלשות התודעה הדתית בקרב רבים מן היהודים, נעשתה מדינת ישראל לאחד הגורמים החשובים בהגדרת הזהות היהודית. עבור יהודים רבים בתפוצות, המדינה היא שעומדת בשורש זהותם כיהודים; לכן מכוונת היום האנטישמיות כלפיה.

תמורה עמוקה זו שחוללה הקמתה של ישראל בעולם היהודי הותירה את רישומה גם – ואולי בעיקר – בתנועות אשר בעבר נטו להתנגד לרעיון הציוני. התנועה הרפורמית היא דוגמה מובהקת לכך. כאשר הציג הרצל את חזונו קמו לו מתנגדים רבים מקרב מנהיגי הזרם הרפורמי. אלה האמינו שיעודם ההיסטורי של היהודים הוא להיות לאור לגויים, לשבת בקרבם ולהפיץ ביניהם את ערכיה הנעלים של היהדות. לפיכך הם התנגדו בתוקף לקריאתו של הרצל להקמת מדינה יהודית נפרדת ועצמאית, וראו ברעיון הזה בגידה בשליחותם ההיסטורית של היהודים. ואולם היום, לא זו בלבד שיחסו של הזרם הרפורמי למדינה השתנה כליל, אלא שההזדהות עם ישראל הייתה לאחד מדגליה הבולטים של התנועה – עד כדי כך שלא ניתן לקבל הסמכה לרבנות בקהילותיה בלא ללמוד ולשהות כשנה בארץ ולהכיר אותה מקרוב.

עבורנו, יוצאי ברית־המועצות, התגבשות מעמדה של ישראל כנושאת לפיד הזהות היהודית איננו רק תהליך תיאורטי כי אם חוויה אישית מוחשית ביותר. נולדנו לתוך יהדות אשר המכבש הסובייטי כמעט לא הותיר ממנה זכר. הכרנו היטב את הבדיחות האנטישמיות שנשמעו בסביבתנו, אך על שורשינו שלנו לא ידענו דבר. כך היה עד לשנת 1967. בחודשים שקדמו למלחמה התעצמו האנטישמיות והשנאה כלפינו והרקיעו שחקים, ופתאום, בתוך שישה ימים

דרמטיים, השתנתה האווירה מן הקצה אל הקצה. הקריאה שנישאה מירושלים, "הר הבית בידינו", חדרה דרך מסך הברזל וחיברה אותנו באורח מיסטי כמעט אל עמנו. הייתה זו קריאה ממעמקי עברנו, ממעמקי אלפי שנות ההיסטוריה שלנו. שוב לא היינו תלושים ומבודדים. השתייכנו למשהו כביר, גם אם עדיין לא ידענו מהו בדיוק. קומתנו נזקפה. עדין סבלנו מהצקות על רקע אנטישמי אך שוב לא היינו פחדנים נלעגים. וכך, באופן אינסטינקטיבי, בלי שהייתה לנו זיקה ממשית כלשהי ליהדות, הפכנו לציונים. ישראל מילאה את החלל הריק שהותיר בנו המכבש הסובייטי; עבורי הייתה הרגשת הקשר הזאת לישראל עוגן ותקווה במשך השנים הארוכות בכלא. גם בשעותיי הקשות ביותר ידעתי ללא כל ספק כי העם היהודי ומדינת ישראל לא ינטשו אותי, כי יש מדינה העומדת מאחורי. היום, כשישראל אינה מצטיירת עוד בתקשורת העולמית כמדינה קטנה ואמיצה אלא כשריד אנכרוניסטי ובלתי לגיטימי של הקולוניאליזם הנפשע וכאויבת האנושות, הזדהותם של יהודי התפוצות עם המדינה היהודית קשה לאין ערוך. ואולם היא עדיין מעניקה להם כוח ועוצמה. ככל שמתחזקת הזיקה לישראל בקרב הקהילות בתפוצות – קטנות ככל שיהיו – כן מתחזקות בהן הזהות והגאווה היהודית, אפילו בשעה שהן נאלצות לעמוד בהתקפות של משטמה עזה. מנגד, כאשר הזיקה לישראל חלשה, נוטה הקהילה להצניע את זהותה היהודית. זהו דפוס קבוע, והוא בולט במיוחד בפרויקטים המקבצים יחדיו צעירים יהודים מרחבי העולם, דוגמת פרויקט "תגלית": זיקה לישראל משמעה חיזוק הזהות היהודית. בקרב כל שדרות העם, להוציא חלקים מן הציבור החרדי, הייתה מדינת ישראל למסד שעליו עומדת בימינו הזהות היהודית.

הקמת מדינת היהודים של הרצל לא חיסלה אפוא את האנטישמיות, אך היא שינתה לבלי הכר את זהותו של העם היהודי. המדינה הפכה למקור של עוצמה וגאווה בעבור יהודי העולם, וההזדהות עימה הייתה לכלי בעל חשיבות מכרעת במאבק באנטישמיות. אך מה באשר לזהותם היהודית של הישראלים עצמם? כיצד השפיעו עליהם החזון של הרצל והקמת המדינה? בקריאה ראשונה בכתבי הרצל נדמה כי הוא שקד יותר מכל על מציאת פתרון למצוקת היהודים וכי כל שאלה של זהות או תרבות יהודית הייתה ממנו והלאה, או לכל היותר משנית למטרתו העיקרית – התמודדות עם בעיית האנטישמיות ומניעת השואה שבדרך. הרצל דיבר על מדינה שאליה יוכלו היהודים להגר

ולבנות בה מחדש את חייהם כעם. אך מה תהיה דמותה וזהותה של המדינה? על ברכי איזו תרבות יחונכו אזרחיה החדשים? חיבורו של הרצל, מדינת היהודים, מספק תשובות כלליות בלבד לשאלות הללו. בשל אדישות-לכאורה זו של הרצל לגורל היהדות ובשל העובדה שהתמקד רק בשיפור תנאי החיים של היהודים, ביקר אותו כידוע אחד העם, אשר סבר שאת עיקר המאמץ יש להשקיע בתחיית היהדות ובהקמת מרכז רוחני יהודי.

ואולם, קריאה מדוקדקת יותר בכתביו של הרצל מגלה כי הוא לא היה אדיש כלל כלפי המסורת היהודית. נהפוך הוא: הוא חזר והדגיש את מקומה המרכזי של היהדות בזהות הלאומית של העם היהודי. "הציונות היא שיבה ליהדות", הצהיר הרצל כבר בקונגרס הראשון, "עוד לפני השיבה אל ארץ היהודים"¹⁰. המכנה המשותף שאיחד בעיניו את פזורות ישראל במקומותיהן השונים והגדיר אותן כעם הוא הדת היהודית, האמונה העתיקה המשותפת לכולם. "אנו מזהים את עצמנו כאומה על פי הדת"¹¹, כתב ביומנו, ובמקום אחר קבע: "אכן קהיליית העם שלנו היא יחידה ומיוחדת במינה. בעצם, אנו מזהים עצמנו כמשתייכים יחד רק לפי אמונת אבותינו"¹².

ועם זאת, הרצל לא רצה להכתיב בפרוטרוט את תכניה הספציפיים של התחייה היהודית במדינה החדשה; בה במידה שהיה מהפכן בראייתו המדינית, כך היה שמרן בתפיסתו התרבותית. הוא ביקש לשמור על הקיים, להוסיף ולשמר את התרבות היהודית של ימיו, בלי להתעלם מן ההתפתחויות שעברו עליה בשנות הגלות ומן ההשפעות המגוונות שספגה מן הסביבה. מתוך ההמשכיות הזאת, כך האמין, תיווצר מאליה מציאות חדשה:

אנו רוצים להעניק ליהודים מולדת. אבל לא בכך שנתלוש אותם בכוח מקרקע צמיחתם. לא. אלא בכך שנעקור אותם בזירות, עם כל רקמת שורשיהם ונשתול אותם מחדש באדמה טובה יותר. כשם שאנו רוצים ליצור תנאים חדשים בתחום הכלכלי והמדיני, כך בדעתנו, לשמר בחרדת קודש את הישן, בתחום הרגשי-נפשי.¹³

מסיבה זו התנגד הרצל להנחלתה המלאכותית של שפה חדשה לאזרחי המדינה. בעיניו עדיף היה "שכל אחד יחזיק בשפתו, שהיא המולדת היקרה של מחשבותיו", שכן "גם 'שם' נישאר מה שהננו עתה, כשם שלעולם לא נחדל לאהוב מתוך צער וגעגועים את ארצות המולדת שמהן גורשנו"¹⁴. כיצד בכל זאת ידברו אזרחי המדינה זה עם זה? "השפה השימושית ביותר בתקשורת

הכללית תהיה מאליה, ללא כפייה, לשפה הראשית". הרצל לא ראה כל בעיה בהעקת הטוב שבעולם הישן אל הארץ החדשה. "קיימים בתי מלון אנגליים במצרים", טען, "ועל ראשי ההרים בשווייץ, ובתי קפה וינאיים בדרום אפריקה, וכן תיאטראות צרפתיים ברוסיה, ואופרות גרמניות באמריקה, ואילו הבירה הבווארית המשובחת ביותר נמכרת בפריז... בצאתנו ממצרים, שנית, לא נשכח מאחורינו את סירי הבשר"¹⁵. גישתו זו של הרצל באה לידי ביטוי גם ברומן העתידי אלטוילנד, שבו חוזר המחבר ומתאר כיצד תיקח הארץ החדשה את המיטב מכל מדינה ומדינה שממנה יגיעו בניה: גן העיר ייבנה במתכונת אנגלית, בניין משרד הבריאות ידמה למקבילו הגרמני, והרחובות יזכירו את אלו הקיימים בבלגיה. העולים יביאו עימם אל המדינה היהודית את מיטב ההיצע הטכנולוגי, התרבותי והכלכלי של ארצות העולם, וכל זאת כדי "לשמור על כל הראוי להישמר". הרצל רואה אפוא בעיני רוחו תהליך טבעי, לא כפוי, של התמזגות המטענים התרבותיים שיביא עימו כל אחד ואחד מן העולים לארץ החדשה. מתוך היחד הרב־גוני הזה, האמין, יצמח דבר חדש.

הרצל הכיר, אם כן, בחשיבותן של ההשפעות התרבותיות הזרות על מאפייניה של המדינה היהודית העתידה לבוא. ואולם, הוא עמד על כך שתרבותה תהא בעלת צביון יהודי מובהק, אשר יבוא לידי ביטוי במסגרת מה שכינה "החזיונות היהודיים" – הצגות תיאטרון ואופרה שתתמקדנה בנושאים יהודיים ואווירת יום השבת בירושלים. ביומניו הביע הרצל את התקווה כי הרבנים "יהיו עמודי תווך" במדינה העתידית וכי "הם יעוררו את האנשים, ילמדו אותם ויאירו את עיניהם"¹⁶. הרצל חזה גם שבכל יישוב ייבנה בית כנסת אשר "יבלוט למרחוק"¹⁷ ושירושלים תהיה למרכז דתי רב־עוצמה. כך, לפי דעתו, ייוצר פסיפס ססגוני של תרבויות היהודים שיגיעו לארץ והוא שיצמיח תרבות יהודית ייחודית, "מוזאיקה מוזאית" (מלשון "מוזס" כלומר, משה), אשר תשלב את החדש בישן, את ניסיונו ומורשתו של העבר בתעוזתו של ההווה.

יש להדגיש כי הרצל בשום פנים לא שאף ליצור במדינת היהודים אדם חדש, יהדות חדשה או יהודי חדש, ומעולם לא ביקש למחוק את כל מה שנוצר במשך אלפי שנות גלות. בעיני רוחו, היהודים עצמם, בשבעים לשונותיהם ובתרבויות המגוונות שיביאו עימם, יבנו בארץ החדשה את המדינה היהודית כפסיפס מרהיב. עירוב זה, בתוך מסגרת חיים יהודית ריבונית, יאפשר את התפתחותה של תרבות יהודית בכל התחומים – מוסיקה, ספרות, תיאטרון ואולי אפילו "אדריכלות יהודית"¹⁸. אמנם, אפשר שהשינויים יולידו גם יהודי

מסוג חדש, אך לא תהא זו פעולה מהפכנית כי אם תוצאה טבעית של חיים חופשיים ויצירתיים. ברוח זו יש להבין את דברי גיבור ספרו של הרצל אלפנוילנד, אשר מציין שבעבר "הצעירים היהודים היו מדוללי שיער חלושים ומפוחדים", ואילו עתה הם התפתחו – באופן טבעי וללא מהפכות – והם דומים לשתילים ששורשיהם העמיקו "אל תוך האדמה המתאימה לזן זה".¹⁹

ג ישתו השמרנית של הרצל בשאלת צביונה התרבותי היהודי של המדינה העתידית נדחקה הצדה בידי עמדות מהפכניות יותר, שקראו לשינוי דרמטי של היהדות ושל האופי היהודי. הנציג הבולט ביותר של העמדות האלה, אשר הכו שורש בזרם המרכזי של התנועה הציונית, הוא דוד בן-גוריון, שהאמין כי העם היהודי צריך להתעצב מחדש בארץ ישראל. בן-גוריון דגל "במיזוג הגלויות לחטיבה עברית אחידה",²⁰ ביצירת דפוסי תרבות וחג חדשים, בשמות עבריים, בהיאחזות בקרקע, בלימוד המקרא ובחיזוק הזיקה לתקופות הריבוניות העברית הקדומות בארץ ישראל. על כל אלה שרתה רוח אנטי-גלותית נחרצת. בסכמו את שנותיה הראשונות של המדינה אמר בן-גוריון:

כאן התחוללה תמורה עמוקה ויסודית בחיי מאות אלפי יהודים... מהפכה עמוקה בדמותו ובאורח חייו של היהודי... אבק אדם יהודי שחי בנכר, בתלות, בנדודים ובשעבוד... מתגבש בהיכנסו למולדת לחטיבה ממלכתית עצמאית, מעורה ומושרשת בעברה הגדול וצמודה לחזון אחרית הימים של גאולה לאומית ואנושית... ועל גזע התרבות העברית הקדומה צומח נוף של תרבות עברית חדשה ספוגה ערכי יהדות ואנושות ללא כל מחיצה בין אדם ויהודי... מהפכת אדם זו קשה למצוא דוגמתה, והיא חלה על כל שבי ציון, בין אלה שבאים מארצות אירופה ואמריקה ובין אלה שחוזרים מארצות אסיה ואפריקה.²¹

יותר מתיאור של מה שהתרחש בשנותיה הראשונות של המדינה זהו סיכום חזונו של בן-גוריון במלוא עוצמתו: יצירת יהודי חדש במקום "אבק האדם" הגלותי, עלייתה של אומה ששורשיה נעוצים עמוק במקרא ובמלכויות ישראל העתיקות ונופיה עדים לשיבת ציון החדשה. ומה בדבר אלפי השנים המקשרות בין העבר המקראי המפואר לעתיד הציוני המזהיר? אלה תיתלשנה מעץ ההיסטוריה ותושלכנה לקרן זוית, שכן אין בהן שום סיבה לגאווה.

מי שמתמצא מעט בתולדות הסוציאליזם הרוסי לא יתקשה לעמוד על שורשי התפיסה הבן-גוריונית. נקל לזהות בה את אותו חזון מהפכני מוכר, השואף ליצור עולם חדש על חורבותיו של הסדר הישן, שאינו ראוי עוד להמשיך ולהתקיים. עולם חדש ואדם חדש. לעומת העקירה העדינה והנטיעה הזהירה מחדש שעליהן מדבר הרצל בחזונו, ביקש בן-גוריון לכוון את האומה החדשה באמצעות התכת מרכיביה השונים יחדיו. את כור ההיתוך הזה יצר באמצעות מערכת החינוך וצבא ההגנה לישראל ובאמצעות שורה של טקסים, מיתוסים, סמלים, אנדרטות, מצעדים צבאיים ולהקות צבאיות שמטרתם אחת – להפוך את הבאים בשערי הארץ מיהודים לישראלים; ליצור יש מאין "לאום ישראלי" שההיסטוריה שלו מתחילה במקרא, ממשיכה בחשמונאים ובבר-כוכבא, נפסקת בתקופת הגלות ומתחילה מחדש בעלייה הראשונה בשנת 1882. בעיני רוחו ראה בן-גוריון לאום צעיר ונמרץ, במכנסיים קצרים, אשר כמו אליק של משה שמיר "נולד מן הים", ללא עבר, פטור מעול הדורות. כל אשר חווה שם, בארצות הגולה המאוסות, יטבע בים ללא שיור.

היום, לנוכח הניסיון שנצבר מאז הקמת המדינה, אפשר לשוב ולהעמיד את חזונו של בן-גוריון מול חזונו של הרצל ולתהות האם אכן ראוי היה לנסות לברוא את העם היהודי בארץ ישראל בדמות חדשה. אני עצמי מסתייג מן הגישה הזאת, ובעצם מכל גישה המבקשת לערוך מניפולציות בהיסטוריה, לנתק באופן מלאכותי וכפוי את מהלכה הטבעי ולהמציא אותה מחדש. שנות ילדותי ונעוריי עברו עליי בתוך מעבדה עצומה שבה נעשה ניסיון חברתי שאפתני כזה; אני הייתי אחד משפני הניסיון. ובכל זאת אינני כופר בצורך ההיסטורי בכור היתוך. המציאות של ראשית ימי המדינה הייתה כה סבוכה ומורכבת שאולי לא הייתה ברירה אלא לצעוד בדרך שהתווה לנו הרמב"ם. אם מבקשים לעזוב דרך קיצונית אחת, הוא קבע, כדאי לאמץ תחילה את הדרך הקיצונית ההפוכה לה. לפיכך, אפשר שהתמודדות עם המצב הקיצוני של עם המפוזר בכל רחבי תבל הצריכה קיצונית אחרת – יצירת כור היתוך נוקשה האוכף אחידות מקסימלית. קרוב לוודאי שחזונו של הרצל בדבר פזורות שונות החיות זו לצד זו מבלי שיש להן אפילו שפה משותפת לא היה יכול להתגשם. הרעיון לחבר בין חלקיו השונים והרחוקים של העם היהודי ולעשותם ליישוב מאורגן המסוגל להקים מדינה בתנאי מחתרת, לשרוד את מאורעות הדמים, לנצח במלחמת הקוממיות ולעמוד באתגר העצום של קליטת מאות אלפי עולים בזמן קצר כל כך – עצם הרעיון הזה נדמה כאשליה. אך הרמב"ם מלמדנו עוד כי לאחר שעברנו מקיצונית לקיצונית יש למהר ולשוב אל שביל הזהב, אל דרך המלך המתונה. משום

כך, אפילו היה כור ההיתוך "הצברי" בבחינת הכרח בראשית המפעל הציוני, קשה להצדיקו בתקופות מאוחרות יותר. מדוע מוכרחים היו העולים לזנוח את זהותם היהודית-מסורתית, מדוע חייבים היו יהודי כל העולם להפוך לבני-דמותם של אלו, רבין ודיין?

תוצאותיו של אותו ניסיון חברתי רחב היקף ידועות היטב. העולים מארצות האיסלאם הרגישו, ובצדק, מושפלים ומוֹדָרִים; תרבותם הפכה בן לילה לבלתי לגיטימית, והם נדרשו להשילה מעליהם כאילו הייתה בגד ישן. הציבור הדתי שסירב לוותר על שמירת המצוות – שבן-גוריון ראה בה ספיח של חיי הגולה, שראוי כי יעבור במהרה מן העולם²² – הורחק אף הוא ממוקדי ההשפעה. תחושת העלבון ורגשות הקיפוח שיצרו את תנועת הפנתרים השחורים ומפלגת תמ"י ואחריהן גם את ש"ס, הם רק חלק מן המחיר שאותו משלמת החברה הישראלית עד היום.

על רקע ניסיון מר זה, עם נפילת חומות ברית-המועצות בראשית שנות התשעים ותחילת העלייה הגדולה ממנה ארצה, זנחו מנהיגי העולים, גם אם לא במודע, את חזונו של בן-גוריון ושבּו אל חזונו של הרצל. מנהיגים אלו, ואני בתוכם, חשבו כי מדינת ישראל צריכה ללמוד מניסיון העבר ולקלוט את העולים בדרך חדשה, שונה מן הדרך הציונית הקלסית – כלומר, לא באמצעות כור היתוך המבקש למחוק את הישן, אלא על ידי שמירת "כל הראוי להישמר".

בהתאם לכך, וכדי להעניק לעולים קול ויכולת השפעה, הוקמו עבורם ארגוני ייצוג שונים ובהם גם מפלגת "ישראל בעליה". ארגונים אלו לא רצו לחכות עשרות שנים עד להטמעתם המוצלחת של העולים בארץ – עשרות שנים שבמהלכן ייווצרו תחושות קיפוח ועלבון, רגשות של ניכור ותסכול בשל חוסר היכולת להשפיע. הם רצו שגם "דור המדבר" יוכל להרגיש שייך, יוכל להשמיע את קולו, לייצג את עצמו ולהיאבק למען המטרות החשובות לו – אפילו אם המטרות האלה יהיו זרות לרוב החברה הישראלית. זאת הייתה השקפת העולם שעמדה ביסוד ההתעקשות על הקמת תחנת רדיו, ערוץ טלוויזיה ועיתונות בשפה הרוסית. עבור הדור המבוגר, הייתה זו הדרך היחידה לדעת מה קורה במדינתנו החדשה, הדרך להרגיש שייך, להזדהות עם המדינה גם אם אין הוא מבין עדיין את שפתה. המתנגדים לדרך זו טענו כי היא רק תגביה את חומות הגטו הרוסי; אך מצדדיה האמינו כי רק כך תימנע היווצרותן.

אחת הדוגמאות הבולטות להצלחת התהליך הזה היא סיפורו של תיאטרון גשר, תיאטרון העולים. בשנת 1991 עלה לראשונה הרעיון להקים תיאטרון דובר רוסית בארץ. הימים היו ימי ראשית העלייה הגדולה, והרעיון נראה

כהזדמנות טובה למשוך לישראל חלקים מהאינטליגנציה היהודית-רוסית. אבל אנשי משרד החינוך וראשי עולם התיאטרון בארץ דחו אותו על הסף. "לא הסכמנו להקים פה תיאטרון בבולגרית ואפילו לא ביידיש", הם טענו. "אנו מבקשים לפתח תרבות עברית. לא נרשה הקמת תיאטרון רוסי, זהו מעשה אנטי-ציוני ממש". המימון להקמת התיאטרון גויס בסופו של דבר בחו"ל, ולאחר מכן הגיעה תרומה נוספת מן 'הפורום הציוני'. עד מהרה התברר כי היזמה באה בעתה. הקהל זרם להצגות, וגם המוסדות ראו כי טוב ונרתמו לסייע. בתחילה עלו בתיאטרון מחזות ברוסית בלבד וגם הצופים היו על טהרת העולים מחבר המדינות. ברם, עם הזמן החל התיאטרון להעלות גם מחזות בעברית. כיום יש שם עולים המשחקים בעברית, צברים המשחקים ברוסית ובעיקר קהל וכותבי ביקורת נלהבים ומפרגנים. דומני שאין עוררין על כך שמדובר בסיפור הצלחה – תרבותי, כלכלי וגם ציוני.

על פניו מהווה סיפור הצלחה של תיאטרון גשר – ובהקשר זה ראוי להזכיר, בין השאר, גם את רשת בתי הספר "מופת" – את התגשמותו המושלמת של חזון הפסיפס ההרצליאני. מתן ביטוי לתרבותו הייחודית של העולה, הנטמעת בהדרגה בתוך הכלל מתוך שמירה על גונה הייחודי. זהו תהליך העובר על העלייה כולה: בניה ובנותיה לומדים עברית, משתלבים בעולם העבודה ומטביעים את חותמם על ההוויה הישראלית. אך האם אכן נוצר כאן פסיפס אמיתי, פסיפס שהוא לא רק ישראלי אלא גם "מוזאי", יהודי?

כדי ליצור פסיפס יש צורך באבנים קטנות, אך גם במלט שיצמיד אותן יחדיו. הרצל האמין כי המלט שיחבר את חלקי הפסיפס של החברה הישראלית יהיה היהדות. ואולם בפועל נדחקה היהדות הצדה בידי בן-גוריון וממשיכי דרכו, ובמקומה הומצאה ה"ישראליות" או ה"צבריות" כדבק חברתי. ייתכן שבתחילת הדרך לא היה צריך יותר מזה, אך ככל שנקפו השנים התברר כי "הזהות הישראלית" המנותקת מהשורשים ומן ההיסטוריה היהודית דלה מכדי לחבר לאורך זמן קבוצות שונות ומגוונות כל כך. "הישראליות" של כור ההיתוך הלכה והתפוררה, תוך שהיא מותירה אחריה חלל תרבותי. וכך, בהעדר מכנה משותף משמעותי, החל הפסיפס הישראלי להתרופף בעשורים האחרונים.

העלייה מרוסיה הרגישה בזאת היטב. בניגוד למה שמקובל לחשוב, מרבית העולים – לפחות בשנותיה הראשונות של העלייה – שאפו להתחבר להוויה היהודית-ישראלית. הם באו הנה ללא כל ידע או רקע ביהדות והרגישו בחסרונו של החיבור הזה. כאשר התפרקה ברית-המועצות נפרמו התפרים שאיגדו את העמים והקבוצות הדתיות השונות, ואלה שבו והתכנסו אל תוך זהויותיהם הישנות. היהודים, שלא ידעו דבר על שורשיהם, מצאו עצמם ללא כל זהות והחלו לחפש אחריה. הם ביקשו ללמוד על לוח השנה היהודי, על ההיסטוריה היהודית, על המורשת ועל התרבות של עמם. אך כשהגיעו לכאן גילו שכדי להיות ישראלים אין הם מוכרחים להתחבר לשום זהות יהודית מגובשת; לכל היותר די להם – בעיני ישראלים רבים – שישרתו בצבא.

ידיד אחד, עולה חדש, היטיב לתאר זאת באוזניי. "סברתי", הוא אמר, "כי בעלותי לארץ אני מוסיף לילדי שלושת אלפים שנות היסטוריה. חשבתי שאני מביא את ילדי ממקום שבו ההיסטוריה החלה בשנת 1917 אל מקום הנושא על כתפיו מורשת בת אלפי שנים. אולם בפועל, גיליתי מהר מאוד שבמקום להוסיף להם שלושת אלפים שנה, החסרתי להם שלושים. גיליתי שכאן ההיסטוריה מתחילה בשנת 1948".

ללא היסטוריה יהודית, ללא תרבות יהודית, לא יהיה אפשר ליצור כאן פסיפס אמיתי. שכן במקום שילוב מרהיב של סגנונות והשפעות, הולכת ונוצרת בארץ חברה המחולקת לקבוצות המתכנסות אל תוך עצמן, קבוצות המציבות בראש סדר העדיפויות שלהן את האינטרס הסקטוריאלי על חשבון השיקול הלאומי הכולל, קבוצות שאינן מדברות זו עם זו ונלחמות זו בזו על השליטה במדינה. מבחינתה של החברה הישראלית, שנמצאת עדיין בעיצומו של תהליך התהוות ואשר נתונה במלחמה על עצם קיומה, זהו תהליך הרה אסון.

תהליך זה מסוכן משום שלתוך החלל הריק של הזהות המלכדת נכנסים גורמים המבקשים לקדם את החזון הפוסט-ציוני, החותר לכינונה של חברה שבה יחיו אלה לצד אלה ישראלים-חרדים, ישראלים-חילונים-אשכנזים, ישראלים-ספרדים, ישראלים-דתיים, ישראלים-עולים וכמובן ישראלים-ערבים – בלי שום דבק שיחבר ביניהם. מדינת ישראל תהפוך ל"מדינת כל אזרחיה", מדינה בעלת זהות לאומית נייטרלית, אשר שוב לא תהיה אחראית לגורל העם היהודי בכל תפוצותיו, אשר לא תעניק ליהודים באשר הם את הזכות הבלתי מותנית לעלות ארצה ולהפוך לאזרחים מן השורה, אשר לא

תנסה לקדם ולפתח את התרבות והמורשת היהודית או את השפה העברית. היא תהפוך למסגרת מדינית המספקת שירותי חינוך, בריאות ורווחה למשלמי המסים – ותו לא. וכפי שהיה בגולה, בתהליך בלתי נמנע תידחק אט אט הזהות היהודית למסגרת הקהילתית המצומצמת, המנותקת ממסגרת המדינה. חזון זה, שהוא בעיניי חלום בלהות, הולך ונעשה למציאות. לכאורה, רוב רובה של מנהיגות המדינה איננה מוכנה לעמוד מאחורי רעיון "מדינת כל אזרחיה", אך מעט מעט ובאין רואה הוא מתחיל לקבל לגיטימציה בשורה של החלטות ותהליכים המתרחשים בשנים האחרונות: פסיקת בג"ץ בפרשת היישוב קציר, הקוד האתי של צה"ל, החלטת היועץ המשפטי לממשלה בנושא קרקעות קק"ל ועוד. בכל הדוגמאות הללו בולטת הנטייה להעדיף עקרונות של שוויון אזרחי על פני צביונה היהודי של המדינה. מגמה זו באה לידי ביטוי גם בכתב המינוי של "כוח המשימה הלאומי לקידום החינוך בישראל", שהוקם על ידי ראש הממשלה ושרת החינוך בשנת 2003, ואשר מסקנותיו פורסמו במסגרת דו"ח ועדת דברת. אמנם אי-אפשר לייחס לחברי הועדה עמדות פוסט-ציוניות, אך מי שיקרא את כתב המינוי יופתע בוודאי לגלות כי בכל שלושת עמודיו לא מופיעים המושגים "מדינה יהודית", "לאום יהודי", "יהודים" או "יהדות" ולו פעם אחת. המונחים היחידים המוזכרים בו הם "חברה אזרחית", "אזרחים בוגרים ומשכילים" ו"מחויבויות אזרחיות". כוח המשימה הזה הוקם במטרה לסייע בבנייתה המחודשת של מערכת החינוך, הכלי המרכזי של המדינה העוסק בהנחלת ערכים, ובעצם הגוף הממונה על יצירת המלט שיצמיד יחד את אבני הפסיפס הישראלי. אלא שלמקרא כתב המינוי אין מנוס מן המסקנה כי ערכי היסוד של מזמיני הדו"ח אינם קשורים כלל למורשת עמנו אלא משקפים בעצם את השיח האזרחי, המבקש להמעיט עוד ועוד מצביונה היהודי של המדינה. ברי כי אין להפחית מחשיבות אופייה הדמוקרטי של ישראל. ואולם, במשוואה "מדינה יהודית ודמוקרטית" יש להעניק משקל שווה לשני המרכיבים ואין לחזק את האחד על חשבון השני.

הפיכת ישראל ל"מדינת כל אזרחיה" פירושה הכרזה על כישלון החלום הציוני, פירושה היטמעותה של ישראל במרחב הכללי והפיכתה, בסופו של דבר, למדינה ערבית נוספת, בעלת מיעוט יהודי, שבעצמו יהיה רק קהילה נוספת, פחות נוחה ופחות אטרקטיבית, בין תפוצות ישראל. הדרך היחידה להימנע מעתיד זה היא לשוב ולאמץ את חזונו של הרצל וליצור מחדש מדינה המאפשרת לקהילות המרכיבות אותה להביא לידי ביטוי את מורשתן ואת תרבותן הייחודית, תוך שמירה על מכנה משותף יהודי. אמת, זהו אתגר קשה,

---

אך אין לנו שום דרך אחרת להבטיח את המשך קיומנו. עלינו להעמיק את המכנה המשותף היהודי שלנו על ידי לימוד מקיף של ההיסטוריה ושל המסורת היהודית העשירה ובאמצעות חיזוק הקשרים עם יהדות התפוצות. מאה שנה חלפו מאז מותו של הרצל וחזונו רלוונטי היום מתמיד. אין הוא חזון שקל להוציאו אל הפועל, אבל הוא בר־ביצוע. ובעיקר, הוא הכרחי ודחוף מאי פעם.

נתן שרנסקי הוא השר לענייני ירושלים, תפוצות וחברה. ספרו האחרון הוא יחרון הדמוקרטיה: על כוחו של החופש לגבור על הרודנות והטרור (פבליק אמיירס, 2004).

הערות

- המחבר מבקש להודות לתהילה נחלון ולרומן פולונסקי על תרומתם לכתבת המאמר.
1. מתוך נאום שנשא מנחם בגין בהיכל התרבות בתל אביב בשנת 1959, ראה מנחם בגין, "על המורה החי", בתוך מורי זאב ז'בוטינסקי, ערך אפרים אבן (ירושלים: מרכז מורשת מנחם בגין, תשס"א), עמ' 121.
  2. בנימין זאב הרצל, מדינת היהודים (ירושלים: הספריה הציונית על יד ההסתדרות הציונית העולמית, תשמ"ו), עמ' 9.
  3. הרצל, מדינת היהודים, עמ' 12.
  4. הרצל, מדינת היהודים, עמ' 9.
  5. הרצל, מדינת היהודים, עמ' 13.
  6. הרצל, מדינת היהודים, עמ' 12.
  7. בנימין זאב הרצל, ספרי הימים, תרגמו ר' בנימין ואשר ברש (תל אביב: מצפה, 1929), כרך א, עמ' 129.
  8. בנימין זאב הרצל, מכתבים, תרגם י' ייבין (תל אביב: הוצאה מדינית, 1937), עמ' 266.
  9. לדיון רחב יותר בשורשי האנטישמיות ובסיבות לה, ראה מאמרי "מקורות האנטישמיות החדשה", חבלת 17, קיץ התשס"ד/2004, עמ' 103-120.
  10. פרדוטוקול של הקונגרס הציוני הראשון, תרגם חיים אורלן (ירושלים: ראובן מס, 1947), עמ' 12.

-
11. יומן הרצל, 9 ביוני 1895, בתוך בנימין זאב הרצל, עניין היהודים: ספרי יומן, תרגם יוסף ונקרט (ירושלים: מוסד ביאליק, 1997), כרך א, עמ' 95.
12. הרצל, מדינת היהודים, עמ' 77.
13. הרצל, מדינת היהודים, עמ' 55.
14. הרצל, מדינת היהודים, עמ' 77.
15. הרצל, מדינת היהודים, עמ' 64-65.
16. יומן הרצל, 15 ביוני 1895, בתוך הרצל, עניין היהודים, כרך א, עמ' 131.
17. הרצל, מדינת היהודים, עמ' 36.
18. יומן הרצל, 26 במרץ 1898, בתוך עניין היהודים, כרך א, עמ' 512-513.
19. בנימין זאב הרצל, אלטנוילנד (תל אביב: מצפה, תש"ג), עמ' 85.
20. כפי שהציע לנסח במצע מפלגתו. ארכיון בן-גוריון, תיקי מכתבים, 9 בינואר 1949.
21. דוד בן-גוריון, מדינת ישראל המחודשת (תל אביב: עם עובד, תשכ"ט), כרך א, עמ' 432-433.
22. צבי צמרת, ימי כור ההיתוך (באר שבע: אוניברסיטת בן-גוריון, תשנ"ג), עמ' 58-59, 65.